

ANDERLE ÁDÁM

Torzkép és előítélet: Marx Bolívar-életrajza

2010-ben ünnepelték az ibero-amerikai nemzetek a szubkontinens függetlenségi háborúja (1810–1824) kezdetének 200. évfordulóját. Konferenciák, tanulmányok sora jelzi az erős érdeklődést, de az ünnepségek kapcsán felvetődő kérdés is izgalmas: az elmúlt kétszáz esztendőben a független Latin-Amerika milyen mérleget is vonhat saját fejlődéséről.

A mérlegkészítés és historiográfiai áttekintés közben régi kérdések is felbukkannak. Egyike ezeknek Marx 1858 januárjában írott lexikoncikke Simón Bolívarról (1783–1830), amelyben Marx egészen szélsőségesen és bevallottan igen negatív képet rajzol róla, amely inkább karikatúra¹ és torzkép, semmit tárgyszerű áttekintés a függetlenségi háború egyik meghatározó hősről.

A mai Bolívarról szóló legfrissebb írások olykor persze politikai előítéletektől sem mentesek. Van, akik számára Marx e tanulmánya jó ürügy a „marxi módszer” felszínességének igazolására; mások Hugo Chávez, Venezuela elnökének Bolívar-kultuszát igyekeznek a venezuelai elnök ellen fordítani, amikor a Marx írása nyomán Bolívar negatív jellemzésére használt *bonapartizmus* fogalmát próbálják felhasználni Chávez elnök jellemzésére.²

Számunkra Marx Bolívarról írott rövid életrajza elsősorban historiográfiai problémákat vet fel.

*

A történet 1857-ben kezdődött, amikor Charles Dana, a *New York Daily Tribune* főszerkesztője az ekkor készülő *New American Cyclopaedia* számára kért szócikkeket Marxtól és Engelstől. Bolívar életrajza e munkamegosztásban Marxé lett. Ám a meglehetősen hosszú írásból kirajzolódó Bolívar-portré rendkívül negatívra sikerült³. Bolívar eszerint gyáva és álnok; katonai ismeretei gyengék, ezért alvezéreinek a győzelmeit orozza el; áruló és besúgó, ha kell; befolyásolható, döntéseiben bizonytalan és álhatatlan, felszínes, hatalomsóvár, pompakedvelő, piperkőc, az ünnepeket és ünneplést igénylő, gátlástalan,

¹ Edgar Montiel: „Hegel, Bolívar y Marx. Las dificultades para entender Macondo”, 5.

² Hugo Chavez az ország elnevezését is megváltoztatta: Venezuelai Köztársaság helyett Venezuela hivatalos neve *Bolívari Köztársaság* lett.

Július közepén pedig a magyar TV-nézők hírt és képeket kaptak arról: Chávez felnyitatta Bolívar sírját, hogy szakértők megvizsgálhassák Chavez gyanúját: Bolívert méreggel ölték meg.

Bolívar személye persze korábban is alkalmat adott a politikai célzatú értelmezésre – mint a modern diktátor előképe – például az olasz fasizmus számára, mint valamiféle „Proto-Caesar”. Vö. Alberto Filippi: „Bolívar en Europa entre Cesarismo y fascismo (1850–1934).” *Anuario de Estudios Bolivarianos*. 1994. N°3, 61–117.

³ Marx: Bolívar y Ponte. *Marx–Engels Művei*. (A továbbiakban MEM)T. 14, 167–180.

erkölcstelen, felelőtlen, középszerű, olykor nevetségessé tett figura – foglalhatnánk össze Marx írásának a lényegét.

A marxi Bolívar-életrajz másik különlegességét az adja, hogy csupán egy igen vázlatos és felszínes katonai eseménytörténetet rekonstruál a háború valódi dimenzióinak bemutatása és Bolívar programjainak, elképzeléseinek elemzése nélkül – miközben ezekről igen lenézően ír.

Csupán illusztrációképpen idézünk a Marx-szövegből, hiszen a gúnyos, ellenséges, szándékosan lejárató jellegű információk – Bolívar személyes ellenségeinek műveiből vett példák – folyamatosan jelen vannak az életrajzban. Azt is mondhatnánk: az írás ilyen megjegyzések füzére.

Caracasba történő bevonulásakor például, írja Marx, Bolívar „diadalkocsiban állt, hadjonfótt, díszegyenruhában, kezében kis pálcát lóbálva, a kocsit pedig 12 fehérbe öltözött, nemzeti színekkel ékesített ifjú hölgy húzta, akiket Caracas legelső családjaiból válogattak ki”, majd „Bolívar kikiáltotta magát Venezuela nyugati tartományainak diktátorává és felszabadítójává”.

Bogotában, írja másutt, Bolívar kegyetlenségére utalva, „noha a város kapitulált, Bolívar 48 órás fosztogatást engedélyezett csapatainak”.

De volt, írja Marx, amikor vészhelyzetben „titokban elhagyta csapatait”, ezért „katonaszökevénynek” tekintik társai. Ilyen helyzeteket Marx többször is említ, hogy kidomborítsa Bolívar gyávaságát. Több tábornoktársa, jegyzi meg Marx gúnyosan, „a visszavonulás Napóleonjának” nevezi.

A győzelmek után, melyeket alvezérei vívtak ki, „mintegy két hónapot töltött el bálozással”, folytatja Marx. Harc helyett, amit másokra hagyott, „ő maga ... diadalmas bevonulásokra, kiáltványokra és alkotmányok proklamálására szorítkozott”.

Folyamatosan példákkal illusztrálja Bolívar „önkényuralmi hajlamait” is; volt időszak, úgymond, amikor „katonai terroruralt” vezetett be, s a rivális vezérek közül többet megöletett, vagy mint Francisco de Mirandát, a spanyolok kezére juttatott.

Marx befejezésül Bolívar volt szárnysegédjét, Ducoudray Holsteint idézi hosszan, aki elhagyta Bolívert és szembefordult vele, állítólag azért, mert az nem léptette elő: „szeret függőágyban ülni vagy heverészni. Szabadjára engedi hirtelen dührohamait, egy pillanat alatt olyanná válik, mint az őrült ... szeret távollevőkön gúnyolódni, csak könnyű francia irodalmat olvas, vakmerő lovas és szenvedélyes keringőtáncos ... Hibáit nagyrészt az úgynevezett beau monde-ban nevelkedett ember udvariassága mögé rejt, szinte ázsiai tehetsége van az alakoskodáshoz ...”⁵

A marxi verzió fő gondolata tehát *Bolívar diktátori hajlama, önkényuralmi ambíciói* – ezt igyekszik példáival dokumentálni. Záró példája a Bolívar által 1826-ban összehívott panamai kongresszus: Marx szerint Bolívar igazi terve az volt, hogy „egész Dél-Amerikát egyetlen föderatív köztársaságban egyesíti, amelynek ő lesz a diktátora. De míg ő teljesen átadta magát álmainak, hogy egy fél világot a nevéhez fog kapcsolni, valóságos hatalma gyorsan kicsúszott markából”. (Kiemelés tőlem: A. Á.)

E sötét, negatív, felszínes Bolívar-kép nyilván meghökkenthetette a főszerkesztő Charles Danát, mert postafordultával kérte Marxot, jelölje meg forrásait. Erről Marx egy 1858.

⁴ Francisco Pividal: Bolívar en vivo y en directo. Caracas, 1986, 54.

⁵ Az idézetek a Marx-írásból, im. 167–179. oldalakon.

február 14-i levélben tájékoztatta Engelse: „Azonkívül Dana aggályoskodik a „Bolívar”-ról szóló hosszabb cikk miatt, mondván, hogy az tendenciózusan íródott, és kéri forrásaimat. Az utóbbiakat persze megadhatom neki, bár ez a kívánság furcsa. Ami a tendenciózus stílust illeti, hát kétségtelen, hogy némiképp kiestem az enciklopédikus hangnemből. Hogy a *leggyávabb, legaljasabb gazfickót* (kiemelés tőlem, A. Á.) I. Napóleonnak kiáltják ki – ez kissé sok nekem. Bolívar igazi Soulonge.”⁶

Mint látjuk, Marx e levélben még markánsabban foglalja össze megvetését és előítéleteit – s erre utal a fekete Haiti köztársasági elnökére, Faustín Soulouque-ra történő utalás is, aki 1849-ben császárrá kiáltotta ki magát I. Faustín néven, s így uralkodott III. Napóleonhoz hasonlóan 1849–1859 között.⁷

Marx dühös utalása arra, hogy Bolívert I. Napóleonhoz hasonlították a kortárs vélemények, jelzi, hogy a XIX. század közepén a nemzetközi irodalomban és közvélekedésben Bolívar már igen pozitív, nagyra becsült figura, a latin-amerikai függetlenségi háború főszereplője, akire – bárha Marxot e kifejezés idegesíti, és csak idézőjelben használja a szót, *Felszabadítóként* tekintett Latin-Amerika.⁸

A XIX. század közepén olvasható európai és észak-amerikai lexikonok⁹ ugyanis egyöntetűen a háború egyik meghatározó vezérének tartják. L. Lavretski a moszkvai *Vétnik Europi* folyóirat 1825-ös számaiból és a *Moskovski telegraf* 1826-os számából¹⁰ közöl pozitív írásokat, a svéd történészek pedig kötetben gyűjtötték össze a *Felszabadítóról* írott korabeli és későbbi cikkeket.¹¹

Bolívar kortárs magyar megítélése hasonlóan pozitív. Már halála után, közvetlenül 1831-ben a *Közhasznú Esmeretek Tára* közölt írást Bolívarról, megjegyezve: „ő lett a lelke a felszabadító háborúnak ... Kortársainak nagy része Dél-Amerika Washingtonjának nevezi”.

Tóth Éva, költő és műfordító, a latin-amerikai irodalom kiváló ismerője Széchenyi István *Naplóját* elemezve figyelt fel arra, hogy Széchenyi a nagy „világalkítók” közt tartja számon Bolívert, az amerikai kontinensen pedig Washington, Franklin után említi Bolívar nevét – egyébként több esetben is. Széchenyi nagyra tartotta Bolívert¹², ahogy más magyar írók is.¹³

Böllöni Farkas Lafayettel és Washingtonnal együtt említi Bolívar jelentőségét (1834), de személye megjelenik Jókainál is. Az 1858–60-ban írott Dekameron novelláiban (tehát egy időben Marx írásával) Bolívar testesíti meg a reményt a szabadság kivívására. Bolívert vállig érő vörös hajú, szakállas, barna szemöldökű férfiként írja le Jókai – amely ugyan

⁶ Uo. T. 29, 263.

⁷ Uo. 767.

⁸ Hatalmas, áttekintés erről az Alberto Filippi szervezte *Bolívar y Europa en las crónicas, el pensamiento político y la historiografía*. I. kötet. Caracas, 1986. A magyar fejezet Rozsnyai Jenő munkája. I.m. 1059–1073. A kötet korabeli levéltári forrásokat is közöl.

⁹ Arico az *Encyclopaedia Americana*, az *Encyclopaedia Britannica*, a *Penny Encyclopaedia*, az *Encyclopédie du XIX siècle*, a *dictionnaire de la Conversación*, a *Brockhaus Conversation Lexicon* említi tételen. I.m. 118–119.

¹⁰ I. Lavretski: Simón Bolívar. Moszkva 1982, 178–186., 190., orosz eredeti 1966-ban jelent meg.

¹¹ *Simón Bolívar, 1783–1983. Imágen y presencia del Libertador en estudios y documentos suecos*. Instituto de Estudios Latinoamericanos. Universidad de Estocolmo. Stockholm, 1983 júniusa.

¹² Tóth Éva: Széchenyi és Bolívar In: *Hungría recuerda a Simón Bolívar*. Budapest, 1983, 117–121.

¹³ Uo. 122–128.

semiben nem emlékeztet az igazi Bolívar arcképére, de jellemzése reális és plasztikus, s pozitívan különbözik a marxi víziótól – bár több Marxnál említett személyes tulajdonság itt is megjelenik: „Nagyravágyó, büszke férfi, selyemruhában jött a harcból, nem viselt páncélt, hogy bámulják bátorságát, s sérthetetlennek higgyék, akinek küldetése van az égtől, amely őt oltalmazza. Uralkodni vágyó, aki azzal vesztegeti meg a legjobb emberek szívét, hogy saját érdemeit rájuk erőlteti. Mindig másokat magasztal, hogy mások magasztalják őt. Sosem mondja azt, amit gondol, valamit mindig magának tartogat belőle ...”

Jókai Bolívar szájába adja Latin-Amerika jövőjéről vallott vízióját: „Előre látok mindent, amint én markomat szétnyitottam, széjjel hull minden, amit összetarték. Az apró emberek összevesznek apró érdekeik fölött, minden terület külön országgá fogja magát szakítani.”¹⁴

Bolívar kortárs megítéléséről adott rövid áttekintésünkben kitetszik, hogy Marx Bolívar-értékelése szemben áll a kortársi véleményekkel, és ez alapján már egy előzetes, hipotetikus megjegyzést is megtehetünk. Azok a népek, amelyek számára a *függetlenség* a történelem során vagy a jelenben „probléma” volt – kivívott eredmény vagy áhitott cél –, erős és pozitív empátiával értékelték Bolívar személyiségét, ellentétben a *British Múzeum* könyvtárában dolgozó német tudóssal, aki Edgar Montiel szerint a finnyás európai liberálisok ízlésének akart megfelelni.¹⁵

*

Marx elfogult Bolívar-képe elsősorban a marxista történészeket foglalkoztatta attól kezdve, hogy Marx–Engels műveinek első moszkvai kiadása (1934) során kiderült, hogy az említett észak-amerikai enciklopédia Bolívar-cikkének szerzője maga Marx. *Anibal Ponce* argentin marxista gondolkodó fedezte fel az írást, s adta közre 1936-ban spanyolul folyóiratában, a Buenos Aires-i *Dialéctikában*. 1937-ben Marx spanyol témájú írásait összegyűjtött *La revolución española* (Moszkva) már tartalmazta is ezt a Bolívar-írást. Amit itt és most hangsúlyozni kell: mind *Anibal Ponce*¹⁶, mind a szovjet történészek elfogadták Marx felfogását, s egyben erősen negatív értékelést adtak a latin-amerikai függetlenségi háborúkról is.¹⁷ Ez a szovjet-marxista felfogás kötelezővé vált a kommunista tábor és mozgalom történészei számára.

A magyar olvasó William Z. Foster: *Az amerikai földrész rövid politikai története* (1952) című munkájából tájékozódhat e Marx-ihlette Bolívar-felfogásról. Foster az USA Kommunista Pártjának egyik vezetője volt. Könyve máig komoly és ritka kísérlet az egész amerikai kontinens történelmének egységes tárgyalására. Foster már nem tekinthetett el a történelmi valóságtól, Bolívar jelentős teljesítményétől, de a hangsúlyt Marx alapján ő is

¹⁴ Idézi Rozsnyai Jenő: Bolívar Magyarországon. In: *Hungria recuerda a Simón Bolívar*, 123–124; *A Révai Nagy Lexikona* (1911) III. kötetében 483. old. tárgyszerűen rögzíti: Simón Bolívar „szabadsághős, ki a délamerikai gyarmatokat a spanyol járom alól felszabadította”.

¹⁵ Montiel i. m. 9.

¹⁶ A kubai Casa de las Américas kiadta *Anibal Ponce* írásait, de ebbe már nem kerültek bele a Marx Bolívar-cikkével kapcsolatos Marx-párti jegyzetei. Vö. *Anibal Ponce: Obras*. Casa de las Américas, la Habana, 1975. *Anibal Ponce* kötetét összeállító és a bevezető tanulmányt író Juan Marinello „Ponce tévedései” közt csak röviden említi, hogy Ponce „lelkesen üdvözölte Marx Károly sajnálatos cikkét Bolívarról.” I. m. 15.

¹⁷ José Arico: *Marx y América Latina*. Lima, 198, 113–115.

Bolívar diktatórikus, monarchista hajlamaira teszi – helytelenül egyébként, mert Marx monarchista vonásokról nem írt. S Marx alapján – mint említettük – a Bolívar által kezdeményezett panamai kongresszusban is egy összamerikai diktatúra létrehozásának kísérletét látja.

E Foster-féle Bolívar számára az alsóbb osztályok „tudatlanok, elaljasodottak és erkölcsstelenek”.¹⁸ Bolívert Foster szerint „antidemokratikus felfogás” jellemzi, de némi lejárató szándékkal ehhez még hozzáfűzi: „állítólag Bolívar ereiben is folyt némi néger vér”.¹⁹

Az *Új Magyar Lexikon* (1960) számára sem szimpatikus Bolívar: „Jómódú venezuelai kreol családból származott”, írja a lexikon Marx nyomán, s megjegyzi: „Bolívar valójában diktátori hatalmat gyakorolt, az ezzel szemben megnyilvánult elégedetlenség és az egyes országok uralkodó osztályainak ellentétes törekvései már halála előtt megfosztották hatalmától”.²⁰

A Moszkva-orientált marxista történetírásban Bolívar ügyében is az SzKP 1956-os XX. Kongresszusa hozott változást. Marx–Engels műveinek második orosz kiadásában e cikkhez már kritikai megjegyzéseket fűztek a szerkesztők. Mentegetve Marxot, arról írtak, hogy számos európai kalandor vett részt a latin-amerikai függetlenségi háborúban, akik közül többen Bolívar környezetéhez tartoztak, de később ellenségeivé váltak, mint a Marx által forrásként megjelölt francia Ducoudray-Holstein, az angol Hippiisley vagy az a William Miller, akinek emlékiratait öccse John Miller adta közre.²¹ A historiográfiai kritika azonban rámutatott ezen érvelés álságos voltára, hiszen Marx számára rendelkezésre állhattak volna másfajta források is. Marx tehát előzetes prekonceptióval fogott az íráshoz.

Az érdekes az, hogy a kubai Francisco Pívidal, aki fontos könyvet írt Bolívarról²², egy olvasói találkozáson feltett kérdésre, amely Marx Bolívar-életrajzára kérdezett, e szovjet, Marxot mentegető érveket ismételte²³ még 1986-ban is. Ilyen, Marxot mentegető érvelés volt az is, amikor Marx 1858-as nehéz anyagi helyzetét hozták fel²⁴ érvként, mondván, kapkodva dolgozott, hogy pénzhez jusson, mint erről az említett Engelshez írott levelében is említést tesz Marx.

Az egyetemes történetírás – a marxista is – azonban már más úton járt ez időben, s inkább azt akarta megérteni, hogy a „marxi módszer” megalapozója, aki a történelmi személyiséget a társadalmi-gazdasági koordináták között és ilyen feltételrendszerben javasolta szemlélni, ebben az írásában miért tért el nyilvánvalóan e módszertől, amikor Bolívar tet-teire koncentrált, csupán gúnyos vagy sértő pszichologizáló megjegyzések kíséretében.

A Marx-írásban ugyanis csak egyetlen utalás van Bolívar társadalmi kötődésére: családja „azoknak a *familia mantuanáknak* az ivadéka volt, amelyek Venezuelában a spanyol fennhatóság idején a kreol nemességet alkották”. Életéről pedig annyit tudunk meg, hogy 14 éves korában Európába küldték, s évekig Franciaországban élt és „jelen volt 1804-ben,

¹⁸ Foster i. m. 193.

¹⁹ Uo. 708.

²⁰ *Új Magyar Lexikon*, 1. kötet. A–C. 4. kiadás. Budapest, 1960, 332.

²¹ Lavreczkij i. m. 184.

²² Francisco Pívidal: *Bolívar: pensamiento precursor del antiimperialismo*. La Habana, 1977.

²³ Francisco Pívidal: *Bolívar en vivo*, 70–71.

²⁴ MEM. 29. kötet,

amikor Napóleont császárrá koronázták ... és 1805-ben is, amikor Napoleon átvette Lombardia vaskoronáját”.²⁵

Ezeknek az életrajzi elemeknek a kiemelése Marxnál a *diktátori ambíciók* magyarázó forrása lett. A Marx-historiográfia egyöntetűen állapítja meg: Marx izzó III. Napóleon-ellenességét, a *bonapartizmus* elleni érzelmeit *vetíti vissza Bolívarra*. Marx ugyanis III. Napóleon előképét látja Bolívarban, s teszi egészen irracionálissá értékelését, mondja a perui Jorge Arico.²⁶

Ezt a problémát vizsgálja a lipcsei történész, Manfred Kossok: *Simón Bolívar az első bonapartista Latin-Amerikában?* című, spanyol nyelvű tanulmányában. Kossok Bolívar életrajzi adataiból indul ki, rámutat, Bolívar ugyan lelkesedett Napóleonért, katonai zsenijét csodálta, de annak „önmegkoronázását” már erősen bírálta. Kossok, éppen Marx és Engels írásai alapján rámutat arra, hogy a bonapartizmus a pretoriánus hadsereget, a konzervatív *status quo* fenntartását jelentő ellenforradalmi kategória, tehát Bolívarra egyáltalán nem alkalmazható, nem beszélve arról, hogy egy később születő fogalom vissza- és rávetítése Bolívarra, történelmietlen módszer.

Számos idézetet hoz Kossok arra is, hogy Bolívar szerint a hadsereget mindig a civil hatalom alá kell rendelni. Az NDK-beli történész elutasítja Bolívar diktatórikus, autokrata hajlamairól szóló állításokat is: „A béke első napja hatalmam utolsó napja is”, idézi Kossok Bolivart, s aztán Santander tábornok-elnöknek írott 1820 június 1-jei leveléből idéz, majd megjegyzi: „Bolívar diktatórikus hatalmát mindig a forradalomért gyakorolta... Ha diktátori hatalmat gyakorolt, azt mindig demokratikus legitimációval tette”.

És csak a tanulmány utolsó bekezdésében, egy Marxra tett rövid utalás igazolja az olvasás közben születő gyanúkat: a marxista Manfred Kossok, anélkül, hogy jelezné, Marx Bolívar életrajzával vitatkozik, bemutatva annak valótlan állításait.²⁷

*

Ennek az előítéletes Marx-felfogásnak lehet azonban egy mélyebb rétege is. Egy mellékmondat árulkodik erről: „De mint legtöbb honfitársa, viszolygott minden hosszantartó erőfeszítéstől”, írja Bolívarról, ezzel jelezve a „fekete legenda”²⁸ hatását felfogásában, amely a spanyol és spanyol-amerikai népet negatív tulajdonságokkal ruházta fel (lusta, gőgös, pompakedvelő stb.).

Marx nem akar és nem tud mit kezdeni a függetlenségi háború tényével sem, ahol a „nép” egy rövid említés erejéig jelenik csupán meg: „A nép új keletű lelkesedése ... átcsapott elégedetlenségbe”.²⁹

Marx ilyen elfogult felfogása alapján nem is lenne érthető a függetlenségi háború győztes befejezése. Ám Marx megtalálja ennek okát, mégpedig az európai önkéntesek részvételében: „hatalmas segítség özönlött emberekben, hajókban és lőszerben Angliából, és an-

²⁵ MEM, 14. kötet, 167.

²⁶ Arico, i.m. 122–123. A bonapartizmus–Bolívar összefüggésről lásd még Lavretski i.m. 185.

²⁷ Manfred Kossok: La revolución en la historia de América Latina. La Habana, 1989, 273 – 282.

²⁸ A „fekete legenda” kérdésére lásd pl. Julian Juderías: *La Leyenda Negra: Estudios acerca del concepto de España en el extranjero*. Madrid, 1974; Anderle Ádám: „La leyenda negra en Hungría en los siglos 19 y 20.” *Trienio* (Madrid), 1985. N°6, 134–160.

²⁹ MEM, 14. kötet, 169.

gol, francia, német és lengyel tisztek rajzottak Angosturába”, írja. Miközben Bolívar bálozott, mondja másutt, „...fegyelmezett angolok, írek, hannoveriek és más külföldiek” – Bolívar „idegenlégiója” – harcolnak sikerrel; a győzelem „teljes egészében brit tiszteknek ... volt köszönhető”, írja Marx.³⁰

Marx nem ismeri és nem érti Latin-Amerikát és a latin-amerikai történeteket – hangsúlyozzák e témát tárgyaló tanulmányok.³¹ Jorge Arico Marx Európa-centrizmusáról ír, bár úgy látja, hogy éppen 1858 tájékán befejeződik Marx e „korszaka”. Franzoia ezt a megállapítást kitágítja, megjegyezve: a korabeli európai történettudomány és politikatudomány hasonlóképpen nem ismerte és nem értette Latin-Amerikát.³²

Néstor Kohan érdekes megfigyelést tesz ezzel kapcsolatban „Marx és (harmadik) világa” című könyvében.

Úgy látja, Marx fokozatosan elhagyja kezdeti Európa-centrikus felfogását. A nemzeti, a gyarmati kérdés, valamint az agrárkérdés és az „elmaradott” népek felé fordul érdeklődése: erre India és Oroszország iránti fokozódó érdeklődését említi példaként. És kiemeli: „azon munkák többsége, amelyekben Marx foglalkozni kezdett a nem-modern, nem európai világgal, az »elmaradott« népekkel és társadalmakkal..., újságcikkek, tanulmányok előmunkái, kiadatlan kéziratok és levelek voltak”. A „periferikus világ” így kezdett megjelenni Marx írásaiban, s hadd tegyük hozzá: legtöbbször a megélhetést szolgáló zsurnalizmus keretében. E kategóriába tartozhat a „Bolívar y Ponte” című írás is, amely éppen szélsőséges elfogultságával vált ösztönzőjévé a Bolívar-kutatásoknak.

*

Marx felfogásának megértéséhez egy látszólag távoli analógiát említenénk. A szovjet M. S. Alperovics a mexikói *Historia y Sociedad* című folyóiratban (1976) elemezte/jellemzte a Latin-Amerika történetéről szóló szovjet kutatásokat. Alperovics úgy látja, hogy a szovjet kutatásokat (és politikát) Latin-Amerika csupán mint az USA-imperializmus expanziójának térsége érdekelte, illetve mint az antiimperialista küzdelem kérdése: szervezetek, a harc eseményei stb. Arico, kommentálva Alperovics írását, e szovjet felfogás fő jellemzőjeként az *exterioridadot* jelölte meg: azaz kívülről, idegen megfontolásoknak alávetetten szemléltek, kezelték Latin-Amerikát.³³ Latin-Amerika egésze, történelme, népei, mentalitása stb. tehát – *önmagában és önmagáért* – nem érdekelte a szovjet tudományosságot.³⁴

És mintha ugyanezt tapasztalnánk Marxnál is: az Európán kívüli világ, így Latin-Amerika is a világkapitalizmus expanziója, előrehaladása, illetve a proletárforradalom perspektívájából kapott számára csupán értelmet.

³⁰ Uo. 176–178.

³¹ Ezen túl lásd Edgar Montiel említett tanulmányát és Alberto J. Franzoia: *¿Cómo construyó Marx su „Bolívar y Ponte?”* című írását In. www.elortiba.org; Alberto Filippi: „Las Américas para Marx”. *Cuadernos Americanos*, 1988. július–augusztus, N°10, 24–55; Néstor Kohan: *Marx en su (Tercer) Mundo*. 2. kiadás, La Habana, 2003; Carlos Franco: *Del marxismo eurocéntrico al marxismo latinoamericano*. Lima, 1981.

³² Franzoia i. m.

³³ Arico i. m. 114–115.

³⁴ Jellegzetes példa erre Sík Endre: *Fekete Afrika története* című háromkötetes műve is, amely inkább a külső gyarmatosítók Afrika-története, semmint Fekete-Afrika népeié.

Ám ha magát a latin-amerikai társadalmat, a politikai történeteket vizsgáljuk a függetlenségi háborúk időszakában, és például Bolívar írásait is tanulmányozzuk, másfajta értelmezéshez kell eljutnunk. Ehhez magyarul is értékes munkákat vehetünk kézbe. Csép Attila Bolívarról írott kismonográfiája mellett³⁵ Benyhe János Bolívar legfontosabb írásait magyarul közreadó könyve³⁶ érdemel külön említést.³⁷

Magunk úgy véljük, hogy Bolívar politikai felfogása, a sikeres harc kényszere és szükségletei alapján egy *liberális oligarchikusnak* jellemezhető felfogástól 1815-re *liberális demokratikus* álláspontra jutott el.

Ez jobban illeszkedett a spanyolok elleni háború szükségleteihez, és ebből is táplálkozott. Ha képviselőit keressük, azt látjuk, hogy a függetlenségi háború kiemelkedő katonapolitikusai, Simón Bolívar, San Martín, Bernardino O'Higgins jelenítik meg ezt az irányzatot.

A függetlenségi harc megalkuvás nélküli végigvitele határozta meg Bolívar álláspontját: „Mindén spanyolt ellenségnek, hazaárulónak tekintünk, s ennél fogva menthetetlenül falhoz állítjuk...” írta. Ám Bolívar a spanyolok mellett José Tomás Boves színes bőrű csapataitól és a néger rabszolgák felkelésétől egyaránt féltette Amerikát, de ez őt nem a kreol rasszizmushoz, hanem a faji egyenlőségen alapuló demokrácia eszméihez vezette. Az 1815-ben kelt „*Jamaicai levél*” már ezt a felfogást tükrözi.

Az Amerikáért, a hazáért folyó küzdelemben az azték Moctezuma és az inka Atahualpa már IV. Károly és VII. Ferdinánd ellenpólusaként jelennek meg „a mi Amerikánk” örökségként, az „indián méltóság” más példáival egyetemben. Nemzetfelfogása az Amerikát alkotó összes etnikumot magában foglalja: „mi egy kis emberiség vagyunk” írja. Ebben a levélben a kreolok különleges helyzete kap nagy fontosságot: „különben se vagyunk se indiánok, se európaiak, hanem közbülső fajta az ország jogos tulajdonosai és a spanyol bitorlók közt: vagyis szülőhelyünket tekintve amerikaiak vagyunk, de a jogaink Európából erednek, így küzdenünk kell értük a bennszülöttekkel, és egyszersmind ki kell tartanunk az országban a támadók támadása ellen”. Bolívar izzó képekkel mutatja be a spanyol gyarmati korszak „vérlázító” tetteit, a kreolok kirekesztettségét a hatalomból.

Bolívar a nép „anarchikus jellege” és mozgalmi miatt kemény, „atyai” kormányzatot szorgalmazott. Jóllehet a kontinentális egység híve, 1815-ben már úgy látja: „Amerikában csakugyan tizenhét nemzetet lehet létrehozni”, amelyek valaha talán társulni fognak.

E gondolatokat 1819-ben, angosturai beszédében szinte szó szerint megismétli, ám a latin-amerikai társadalom meghatározó vonásaként 1815-höz képest már annak kevert jellegét emeli ki. „Népünk nem európai, de nem is észak-amerikai, inkább Afrika és Amerika keveréke ..., az európai az amerikaival és az afrikaival keveredett, az afrikai meg az indiánnal és az európaival ... Egyazon anya méhében születtünk, de apáink különböző származásúak, különböző a vérük, idegenek, és mindnek láthatóan eltér a bőrszíne ...” Ebből Bolívar arra a fontos következtetésre jut: nem elég a politikai egyenlőséget dekla-

³⁵ Csép Attila: *Simón Bolívar*. Budapest, 1973, Gondolat.

³⁶ *Simón Bolívar írásai*. Budapest, 1976. A kötet Manuel Pérez Vila rövid Bolívar-életrajzát is tartalmazza.

³⁷ Ezen túl az 1983-as budapesti Bolívar-emlékülés előadásait tartalmazó kötet érdemel említést, amely nem foglalkozott Marx Bolívar-értékelésével: egyszerűen túllépett rajta. Vö. *Hungria recuerda a Simón Bolívar*. Budapest, 1983.

rálni, „testi és erkölcsi” egyenlőséggel kell annak együtt járnia. „Egyenlőségre van szükségünk, hogy úgyszólván eggyé olvasszuk az emberfajtákat, a politikai nézeteket és a közösségi szokásokat ... Az erős kormányzatnak a feladata az egyensúly fenntartása a társadalmunkat alkotó különböző csoportok között”, amíg ez az eggyé olvasztás be nem fejeződik: „honpolgáraink vére különböző, keverjük hát össze, és egységesítsük”. Ebben a közművelődésnek és az oktatásnak fontos szerepet szánt. E megfontolások alapján kéri Bolívar, hogy a kongresszus törölje el a rabszolgaságot.³⁸

A szilárd, tartós hatalommegosztás lehetőségei foglalkoztatják, de tudja, hogy „a törvényeknek összhangban kell állniuk az ország körülményeivel, a föld éghajlatával és minőségével, állapotával, kiterjedésével, a Népek életmódjával...”, meg kell felelniük ama Szabadság mértékének, amit az Alkotmány el tud viselni, a lakosok vallásának, hajlamainak, vagyoni helyzetének, számának, érintkezési formáinak, szokásainak, életmódjának...”³⁹

Bolívar nem monarchista, de látva az egyes régiók törekvéseit, nem zárta ki ilyen államformák létrejöttét sem.

Alberto Filippi Bolívar gazdasági nézeteit vizsgálva jutott arra a megállapításra, hogy a Felszabadító a függetlenség megszerzését, a politikai emancipációt összekapcsolja egy *liberális gazdaságpolitikával*. Mint az angosturai beszédben kifejtette, a világ kereskedelmi egyensúlyában a független latin-amerikai államoknak is nagy szerepük lehet. Az Európával való kereskedelmi kapcsolatok egyensúlyát reméli, mely valódi forradalmat jelenthet hazája számára. Bolívar ugyanis úgy látja, éppúgy, mint Marx, írja Filippi, hogy „az angol rendszerben” *van* a haladás kulcsa. Bolívar utópisztikusan optimista: úgy látja, a világ gyors kapitalista egységesülése Amerikát teheti az „*emberi família*” központjává”.⁴⁰

Bolívarnak két nagy élménye volt: az egyik, hogy az eltérő társadalmi érdekek éles ütközése miatt a tisztán képviselői intézmények erőtlenné, ezért az erős központi hatalom megteremtésének lehetőségei foglalkoztatják.⁴¹

A másik, hogy a spanyol Amerika összefogását – ha több állam jönne is létre – biztosítani kell a gazdasági fejlődés, a belső béke és külső fenyegetettség miatt.

A Bolívar által kezdeményezett *panamai kongresszus* (1826) pedig már e kontinentális összefogásról, kooperációról szólt; és nem, mint Marx írja, egy nagy állam létrehozásáról, és még kevésbé Bolívar diktatúrájáról.

A latin-amerikai „anarchia” Marxnál kárhoztatott jelensége pedig leginkább a gazdaságtörténet felől értelmezhető. Éppen az egy-egy régió belüli belső piaci kapcsolatok gyengesége, illetve a volt gyarmatok közötti kereskedelmi kapcsolatok hiánya vagy gyen-

³⁸ Anderle Ádám: *Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában*. Budapest, 1988, Kossuth, 34–36.

³⁹ Simón Bolívar írásai, 111–117.

⁴⁰ Alberto Filippi: *Instituciones e ideologías en la Independencia Hispanoamericana*. Buenos Aires, 1988. 36–37.

⁴¹ Simón Bolívar írásai, 81–87.

gesége rejlik az államfejlődés bizonytalansága és a *caudillo*-jelenség mögött⁴², amely a függetlenségi háborúban Marx számára a „katonai anarchia” képében jelent meg.⁴³

*

Simón Bolívar árnyalt megítélésének, politikai felfogásának, tetteinek értékelésekor tehát a kor Latin-Amerikájának értő ismeretén át juthatunk el, még akkor is, ha természetesen emberi gyarlóságait is számba vesszük.

MADRIDI KŐ (MAJA MŰVÉSZET)

⁴² Anderle Ádám: „Az államfejlődés alternatívái az Andok térségében a 19. század elején”. *Századok*, 1982. 2. szám, 292–300; Uő. „Utópia és történelmi alternatíva”. In: *Hungria recuerda ...* (1983), 63–69, 151–156.

⁴³ MEM, 14. kötet, 167.